

PALU İSMİNİN KAYNAĞI ve TARİHİ

Palu İsminin Kaynağı

Balauos, Bala, Balu, Pala, Paluni, Palahovid, Palao, Şebeteria, Romanopolis, Asmosata, Arsamosata, Arsamsat, Arşemşat, Şimşat, Aşmuşat, Sumaysat, Samsat ve Palu...

Palu'nun ilk yerleşim merkezi olan Yarımca köyünün karşısındaki Haraba / Kharaba (Örencik) köyü yakınında Şimşat Kalesi denilen kalıntılar arasında bulunan tarihsel bir kent; Bizans çağında Arsamosata diye anılmıştır. Arsamosata adı, Ermeni ağzında Aşmuşat'a dönmüştür. Süryaniler kente Arşemşat, Araplar ise Şimşat, Sumaysat, Sümeysat diyorlardı. Kent, Palu'nun güneybatı yakınında Murat Irmağı'nın güney kıyısında idi. Arsamosata vb. adların öz biçiminin ne olduğu, hangi dilden geldiği, türediği, öğeleri, anlamı tespit edilememiştir. Ancak bu adlar, kıyısında bulunduğu Murat suyunun o çağdaki adı Arsania'nın da içinde yer aldığı Arsa (akan) kök sözcüğünden türetilmiş olabilir.

Palu kelimesinin aslı Balu olup, Rum ağzında Balouos'dur. Balabiteneye ise Elazığ ile Çapakçur/Bingöl arasında kalan Palu yöresinin adıdır. Balabiteneye adının bir anlamı tespit edilmiş olmayıp, yörenin Kappadokia dilinden gelme adı Helenleştirilerek oluşan bir melez ad olabilir. "Balaba yöresinin yurdu" anlamıyla ortaya çıkmış ve bunun Balabitis (Balaba Yöresi) bölümü de Ermeni ağzında Balakhovit'e dönmüştür.¹ Ayrıca Palu bölgesine Palahovid adı da verilmiştir.

Günaltay ise, Palu'nun Nairi ülkesinin önemli bir yerleşim yeri olduğunu ve adının Akat Metinlerinde Palao olarak geçtiğini ileri sürerken² Bizans kaynakları, Arzene bölgesinde Balouos veya Balu'dan söz etmektedir. Palu kelimesinin aslı Balu olup, Rum ağzında Balouos'du. Balabiteneye ise Elazığ ile Çapakçur/Bingöl arasında olan Palu yöresinin adıdır ki; bu bölgeye yakın zamana kadar Palu bölgesi denilmekte idi.³

Palu, en az Hititler çağından beri önemli bir merkezdir. Cyril Toumanoff'a göre Ergani Sancağı içinde yer aldığı Osmanlılar dönemindeki sınırları itibariyle modern Palu kazası antik Paluni Prensiği'ne tekabül eder. Hitit kayıtlarında adları geçen Pala (Bala) halkının, yani Palalar (Balalar)'ın devamıdır.⁴

1031/1032 yılları arasında I. Romanos, Palu'yu yeniden inşa ettirerek Romanopolis adını vermiştir.⁵

Sonuç olarak Palu ismi, farklı medeniyetler zamanında farklı isimlerle anılsa da Palu ismi M.Ö. 2000 yıllarından beri kullanılmaktadır.

Palu Tarihi

İlk çağlardan günümüze dek Murat Koyağı'nda yaşamak bir tutkuya dönüşmüştür. Elazığ Ovası, Altınova, Kuzova, Çemişgezek, Ağın, Pulur, Palu ve Harput gibi nice yerleşim birimleri, Taş Devri insanının sığınaklarından Demir Çağı'nın görkemli kalelerine dek varan barınaklarıyla yöredeki yoğun yerleşimin geçmişten günümüze tanıklığını yapmıştır.

Yöre, çağlar boyu dinmeyen bir yurt edinme hırsının çalkantılarıyla dopdolu bir tarihi barındırır. Bu, Doğu'nun yaşam kaynağı Fırat ve Murat ırmaklarıyla bunları besleyen kolların koyaklarına egemen olma isteğinin tarihidir.

¹ Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s. 111-112, 149-150.

² Şemsettin Günaltay, Yakın Tarih II, Anadolu, s. 323.

³ Honigmann, Ernest; Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s. 53.

⁴ C. Toumanoff, Studies In Christian Caucasian History, Georgetown University Press, 1963, s. 171-172, 212.

⁵ Urfalı Meteos, Vakayinamesi, (952- 1136) ve Papaz Grigoru'nun Zeyli (1136-1162), s.56-57.

Erken Demir Çağ'da da Asur ve Urartu politikasının özünde de Murat ve Fırat'a "benim" diyebilme tutkusu yatar.⁶

Diyarbakır'ın kuzeyinde Sophene bölgesi vardı. Buralara Urartular Şupani veya Supa diyorlardı. Harput bölgesi adından gelen Sophene deyimini, zaman zaman Murat sağındaki Tunceli güneyi ve Dicle başında Eğil çevresini de kapsayan bir idari/etnik anlam taşıyordu. Daha eski adı Işuwa idi. Alzi, Çüngüş, Ergani-Maden bölgesinin kuzey ve kuzeybatısını, Palu, Malatya civarını kapsayan bir bölgeyi ifade ediyordu. Hititler buraya Alşe adını vermişlerdi.⁷

Ortaçağ döneminde yöre, başlıca iki önemli yola hâkim durumdaydı. Bunlardan birisi Malatya ovasından geçip, Fırat'ı Kömürhan civarından aşarak Hanzit üzerinden Murat nehri boyunca nehrin kaynaklarına doğru uzanan yoldu. Bu yolun en önemli özelliği Harput (Hısn-ı Ziyad) ile Şimşat (Arsamosata) gibi orta çağın iki önemli iskân merkezini birbirine bağlamasıydı.⁸

Batı Urartu Başkenti ve Gözdesi; Palu

Palu ve bölgesi, Sümerler ve Akkadlar egemenliğinde kalmasına rağmen o dönemle ilgili hiçbir bilgiye ulaşamadık.

Palu ve yöresinin tarihçe bilinen en eski sakinleri Hurriler'dir. Palu ismi, M.Ö. 2000 yıllarından itibaren Doğu Anadolu'ya yerleşmiş olan Hurriler döneminde kullanılmaya başlanmıştır.⁹ Hititler çağından itibaren uzun bir dönem boyunca Balahovid (Palahovid) adını taşıdığı söylenebilir. Bu adı Palu Vadisi olarak yorumlayan yazarlar var. Toumanoff'un da açıkladığı gibi bu adın orijini Hitit kayıtlarında anılan Bala (Pala, Balu, Palu) halkının etnik adıdır. Paluni (Baluni) Prenslüğünü kuranlar onlardı.¹⁰

M.Ö. 2000 yıllarının sonlarına doğru, Hititliler Anadolu'ya doğru gelerek burayı ele geçirdiler. Hitit kralı Şuppiluliuma'nın öneminde Mittaniler'le yapılan anlaşmadaki " (...) Fırat'ı geçtim ve Işuwa'ya girdim (...)" ifadesi ile (M.Ö. 1380-1345) Palu ve bölgesi Hitit egemenliğine girdiğini göstermektedir.¹¹

M.Ö. 1300 sonlarına doğru Etiler'in parçalanması ile birçok küçük beylikler ortaya çıktı. Bunlardan biri Dayeni Prenslüğü olup, merkezleri eski Genç ilinin bulunduğu yer olan Darahini¹² adlı kasaba idi.¹³

Asur kralı I. Salmanassar'ın oğlu ve halefi I. Tukilti- Ninurta'ya ait (M.Ö. 1244-1208) ait yazıtlarda " (...) Alzi kralı ehli Teşub'un başkentini ve Amadani'nin güçlendirilmiş kentini fethettim (...). Alzi, Nihani, Alaya, Teperzi ve Prulumza'yı ülkemin sınırlarına kattım" şeklindeki ifadesi Palu ve bölgesinin Asur hâkimiyetine girdiğini göstermektedir.¹⁴

M.Ö. 860 yılında Urartu kralı III. Salmanassar tahta çıktı. Bunun tahta çıktığı sıralarda Palu ve çevresine kadar bütün ülkeler Urartular'ın eline geçti.

III. Salmanassar'ın ölümünden sonra Urartu Kralı İspuinis'in oğlu Menua (M.Ö. 810 – 785) Zogros dağlarından Palu'ya kadar olan sahayı istila etti.¹⁵

⁶ Nevzat Çelik, Şebeteria, Batı Urartu'da Bir Kent ve Kaya Anıtları, Yüksek Lisans Tezi.

⁷ Şevket Beysanoğlu, Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi, c.1, s. 24.

⁸ Doç. Dr. Muhammed Beşir Aşan, Dünü ve Bugünü ile Harput, Osmanlı Öncesi Harput ve Yöresinde Türk İskânının Tarihi Gelişimi, c.1, s. 50.

⁹ Günaltay, M. Şemsettin, Anadolu, s. 266.

¹⁰ C. Toumanoff, Studies In Christian Caucasian History, Georgetown University Press, 1963, s. 212.

¹¹ Erzen, Afif, Doğu Anadolu ve Urartular, s. 22-23; Köroğlu, Kemalettin, Urartu Krallığı Döneminde Elaziğ (Alzi) ve Çevresi, s. 22-23

¹² Darahini: Dara kenti, bakınız, Bekir Ali Demirel, Doğu Anadolu Çıkmaz Sokak, s.69.

¹³ Andreeasyan, Hrand D., Polanyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619).s. ???

¹⁴ M. Şemsettin Günaltay, Yakın Tarih II, Anadolu, s. 268; Mithat Sertoğlu, Dünya Tarihi, c.1, s. 85; Kemalettin Köroğlu, Urartu Krallığı Döneminde Elaziğ (Alzi) ve Çevresi, s. 67-68.

¹⁵ M. Selçuk Ar, Urartu Klavuzu, s. 20-22.

M.Ö. 804 yılında Menua Fırat'ı geçmiş ve fetihlere başlamıştır. Menua'ya ait 110 yazıtın bu döneme tuttuğu ışıkla, batıya yayılmada, özellikle Murat vadisini ele geçirmeye yönelik bir politika güttüğü anlaşılmakta, Palu yazıtı da bu bölgeye Menua zamanında girildiğini açıkça göstermektedir. İzolu, Bağın, Mazgirt, Kaleköy, Palu gibi Murat'a yuvalanmış Urartu kaleleri bu politikada başarılı oluşun kanıtlarıdır.¹⁶

Menua, Mana seferinden sonra batıya yönelerek, Malatya yakınlarında bazı başarılar elde etmiş ve seferini Hatti ülkesine dek uzatarak, Asur'un elinde bulunan Alzi yurdunu da ele geçirmiştir. Menua'nın siyasi faaliyetleri ile ilgili bu çevrede 5 yazıtı (Palu, Patnos, Aznavurtepe, Van ve Bağın) mevcuttur. Palu kalesindeki yazıtı göre, Şebeteria, Huzana ve Şupa'yı topraklarına katan Menua, Murat boyunca oluşturmaya çalıştığı kesin egemenliğinin en güçlü engeli olan Malatya'ya da anlaşma yoluyla gücünü kabul ettirmiştir. Bu anlaşmanın Palu'da gerçekleştirildiğini Palu kalesindeki yazıttan öğreniyoruz.

Palu kalesindeki Menua'ya ait kitabeden Palu'nun adının "Şebeteria" olduğunu da öğreniyoruz. İki ülke yöneticileri arasındaki önemli anlaşmaların genellikle yönetimde etkin büyük kentlerde yapıldığı gerçeğinden yola çıkarsak, Menua'nın Milidi kenti kralına vergi ödeme önerisini Şebeteria'da yani Palu'da yapması, ancak bu kentin Batı Urartu'daki başkentlik konumuyla açıklanabilir.

Urartu kralı Menua'nın başkenti ve gözdesi olan Palu'da, Palu kalesindeki yazıttan, Menua'nın bir tapınak yaptırdığını ve kaleyi bir karargâh olarak kullandığını öğreniyoruz. Kale nitelik ve anıtsallıklarıyla kendi türleri içinde Urartu dünyasının seçkin örneklerini oluşturan, görkemli bir yaşamın izlerini taşımaktadır.¹⁷

Ülke sınırlarını genişleten Urartu Kralı Menua, halk isyanlarını da bastırarak, batıda kazanılan zaferler ve bunların sağlam temellere oturtmaya yönelik olarak kurulan kalelerle bölgedeki Urartu otoritesi güvence altına alınmıştır. Yörenin en verimli toprağının -Altınova- güvencesi de Palu Kalesi'ydi. Kale, Murat koyağında doğuya, bu ovaya yönelen yollara egemendi ve batı ile Altınova arasında iletişimi sağlamaktaydı. Palu kalesi, vadiye egemen, sarp coğrafik oluşumu ve özellikle eteklerinde akan Murat suyuyla bir Urartu yerleşmesi için bulunmaz bir konuma sahipti.¹⁸

M.Ö. 785-753 yıllarında Menua'dan sonra yerine oğlu I. Arğişti (Argistis) geçer. Ülkenin sınırlarını batı ve güneye doğru genişletir. Bu dönemde Urartu güçlü ve kuvvetli bir imparatorluk haline gelir.¹⁹

Arğişti I. saltanatının başlarında Asurlular'ın teşvik ve tahriki ile imparatorluk camiasına bağlı bazı küçük prensler isyan ettiler. İmparatorluğun güneybatısı daha fazla karışmış ve Asur imparatoru IV. Salmanassar (M.Ö. 783 - 773)'ın kuvvetli bir ordu ile Amidi bölgesine gelmişti. I. Arğişti, önce Asurlular'ı yenmeye karar verdi. Ordusu ile hareket etti. Nirbi'ler ve bazı küçük Hitit prensliklerinin orduları ile takviye edilmiş olan Asur ordusu Amidi'den kuzeye hareket etti ve M. Ö. 781 senesi yazında Muş vadisinden ilerleyerek Armaş (Kulp) boğazından güneye yürüyen Urartu orduları ile Hani civarında karşılaştı. Urartular gizlice Asur ordusundaki Nirbi ve Hitit kuvvetleriyle anlaşmışlardı. Urartu askerlerinin taarruza başlamaları ile Nirbi askerleri teslim oldular. Hitit kuvvetleri, Urartu süvarileri tarafından çevrildi ve büyük bir kısmı imha edildi. Bu yenilmenin intikamını almak için IV. Salmanassar, Urartu'ya M.Ö. 780-774 yılları arasında beş sefer daha yaptı ise de öcünü alamadı.

Arğişti, batıda Supa (Elazığ bölgesi), Malatya'daki Khata beylerinden başka, Urfa-Diyarbakır arasındaki Kummuh ile Malatya-Kayseri arasında Tabal krallıklarını da Urartu'ya bağladı.²⁰

M.Ö. 764-735 yılında Arğişti'nin oğlu Urartu kralı II. Sandur zamanında ise Urartu en geniş sınırlara malik olmuş ve bir cihan devleti mertebesine yükselmişti.

II. Sardur, Malatya Prensi Halpulun'un isyanını bastırmak için Palu'dan Malatya'ya hareket ederken Timuşku (İzoli / Habibuşağı) ve Huzana (Hozat) kalelerinin de içinde bulunduğu 9 kaleyi de

¹⁶ M. Salih San, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarih, s.103.

¹⁷ Nevzat Çelik, Şebeteria, Batı Urartu'da Bir Kent ve Kaya Anıtları, Yüksek Lisans Tezi.

¹⁸ Nevzat Çelik, Murat Koyağında Bir Urartu Kalesi Şebeteria, Kültür Dergisi, s. 95, s. 26-27.

¹⁹ M. Salih San, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarih, s.103.

²⁰ Kadri Perk, Cenupdoğu Anadolu'nun Eski Zamanları, s.87.

aldı. Malatya krallığına ait olan kentleri ele geçirmeye devam ederek Fırat'ın kuzey kıyısını tamamen ele geçirdi. Daha sonra Kuzey Suriye'ye kadar ilerledi.

Urartu kralı Menua'dan sonra I. Argiştı ve II. Sarduri dönemlerinde Urartu etkinliği giderek güçlenmiş ve bütün Fırat kavsi kaleler, sınır karakolları ve karayolu sistemine ilişkin yapılar ile bir ağ gibi örülmüştür. Dünyanın en eski ulaşım sistemlerinden olan Urartu karayollarının en etkileyici kalıntıları günümüzde dahi görülmektedir. Bingöl dağları üzerinden gelen yol, 5.40 m. Genişliğinde olup 25–30 km. aralıklarla kurulan Cankurtarantepe – Zülümtepe – Bingöl / Kaleönü – Bahçecik – tesislerini önce eyalet merkezi Palu'ya arkasından da Alzi'de inşa edilen Harput'a bağladığı anlaşılmaktadır.²¹

Urartu'nun eyalet merkezi, batı başkenti ve gözdesi olan Palu'da Urartu döneminden günümüze kadar gelmiş birçok eserleri mevcuttur.

Bunların başında tarihi Palu Kalesi gelmektedir. Urartu dönemini en iyi şekilde yansıtan ve günümüze kadar sağlam olarak gelmiş olan diğer eserler ise başta Urartu'nun asıl başkenti ve doğduğu yer olan Van'da bile bulunmamaktadır.

Kale'de bulunanlar eserler arasında; Urartu kralı Menua'ya ait kitabe, üç adet kaya mezarları, iki adet su sarnıcı, üç adet kaya tüneli, bir adet batı girişi, kalenin dört bir etrafında Urartu sur kalıntıları, kalenin zirvesinde kutsal alan bulunmaktadır.²²

Medeniyetler Merkezi; Palu

Palu'yu ikinci başkent olarak Sophene Krallığının başkenti olarak görmekteyiz. Sophene Krallığı Dicle ve Fırat nehirlerinin arasından M.Ö. 290 yıllarında Sames tarafından kurulmuş bir krallıktır. Sophene Krallığı Urartuların, Perslerin ve Romalıların hâkimiyetine girmiştir. Sophene Krallığı bugünkü Elazığ-Dersim bölgesine tekabül ediyordu.²³

Urartu kralı Menua'nın bölgedeki fetihlerini anlatan Palu kalesindeki kitabesinde de Elazığ-Dersim yörelerine Sofene denmektedir. Bu fetihleri anlatırken “*Sofene kentini fethetti*” şeklinde geçtiğini görmekteyiz.²⁴

Sophene Kralı Arsames (M.Ö. 240) Fırat'ın ana kollarından bugünkü Murat Nehri havzasında kendi adını verdiği *Arsamosata* (Arşamaşat) kentinin kurucusudur. Batı kaynaklarında Sophene Krallığı olarak anılan devletin kendi sakinlerinin dilindeki adı '*Şupani*'dir. Batılı kaynaklarda ismi Arsamosata (Arşamaşat) olarak geçen Sophene'nin başkenti Bizans çağında Asmosata olarak anılmıştır. Aynı isim Ermenice'de *Aşmuşat*'a dönüşmüş, Süryaniler kente *Arşemşat*, Araplar ise *Sumaysat* ya da *Şemşat* (*Şimşat*) demişlerdir.²⁵

Günümüzde ise halen bu bölgeye Aşmuşat veya Şimşat denmektedir. Şatır eski dilde site ya da şehir yöneticisi anlamına gelmektedir. Şehir anlamına gelen Şat sözcüğünden türetilmiştir. Şat sözcüğünün İranî dillerde '*Şar*', '*Şahar*', '*Şehr*' gibi versiyonları da vardır. Şat şeklinde söyleneni en eskisidir. Şah sıfatı dahi bu Şat kelimesinden türetilmiştir. *Şemşat* (*Şimşat*) adının Farsça dilinde *Şem* (*Güneş*) ve *Şat* (*Şehir*)'den hareketle *Güneş Şehir*, *Baş-şehir* anlamına geldiği söylenmektedir.²⁶

Şimşat, Palu sınırları içerisinde, Murat ırmağının Güney kıyısındadır. Palu merkeze bağlı Haraba Köyü'nün Şupani krallığının tarihi başkenti olduğunu aynı yerdeki Şimşat Kalesinin varlığından anlıyoruz. Günümüzde ismi '*Örencik*' olarak değiştirilmiştir. Sophene (Şupan, Supani) krallığı, M.Ö. 95'te II. Tigran tarafından devrildi. M.Ö. 95 yılında tahta çıkan ve 'Büyük' unvanı taşıyan Tigran'ın ilk işi küçük Sophene krallığını fethetmek oldu ve M.Ö. 85 yılında Palu ve bölgesini aldı.²⁷

²¹ Kemalettin Köroğlu, Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi, s. 81-82, 86-88, 93, 149.

²² Süleyman Yapıcı, Palu Kültür-Tarih-İdari ve Sosyal Yapı, s.11-16

²³ http://www.komalyayinevi.somee.com/forum/forum/RSS_topic_feed.asp.

²⁴ Süleyman Yapıcı, Palu Kültür-Tarih-İdari ve Sosyal Yapı, s. s.182.

²⁵ Bilge Umar, Türkiye'de Tarihsel Adlar, s.111-112.

²⁶ <http://f23.parsimony.net/forum53543/messages/12135.htm>.

²⁷ M. Şemsittin Günaltay, “Yakın Şark IV” II. Bölüm, s.579-581; Prof. Dr. Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, s.325

Palu ve bölgesi M.Ö. 58 yılından M.S. 117 yılına kadar Romalılar ile Partlar'ın egemenliği arasında el değiştirip durdu. Yine Palu ve bölgesi Partlar'dan sonra kurulan Sasaniler ile Romalıların arasında 395 yılına kadar el değiştirdi. 395 yılında kurulan Bizans veya Doğu Roma İmparatorluğu ile Pers, Part ve Sasaniler arasında ki mücadeleler arasında bölge sürekli el değiştirmiştir.²⁸

İran (Sasani) ve Bizans'ın sürekli mücadelesi her iki devleti de çok yıpratmıştı. Bu sırada İslam orduları Kuzey Mezopotamya'nın fethine başlamış bulunuyordu. 639–640 yıllarında Hazreti Ömer'in halifelğine rastlayan bu dönemde, Bizans, İmparator Heraklius'un (610–641) yönetiminde bulunuyordu. İslam orduları h.15/m.636 yılında yapılan Yermuk Savaşı'nda, Heraklius'un ordusunu yenerek Suriye'yi istila etti. Sıra, Kuzey Mezopotamya'nın alınmasına gelmişti. Hazreti Ömer bu görevi, İyaz bin Ganem'e verdi. İyaz bin Ganem, sekiz bin kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Ordusunda bine yakın sahabe vardı. İslam ordusu yol boyunca mevcut kaleler fethede ede ve bazılarını da barışla alarak Diyarbakır kalesi önüne geldi. Ordunun sol kanadına komutanlık eden Halid bin Velid Diyarbakır, Maden, Palu ve Kiğı bölgesini fethetti (h. 18 / m. 639). İyaz bin Ganem ise, Bitlis, Ahlat, üzerinden İran ülkesini ele geçirmiştir. 641 yılında Muş, İslam orduları tarafından ele geçirildi.²⁹

Sultan Kubeys olarak bilinen Hz. Kibes'de bu dönemde şehit olmuş ve Sultan Dağına defnedilmiştir.

Palu ve bölgesi 639 yılından 1087 yılına kadar üç halife (Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali), Emeviler ve Abbasiler döneminde de zaman zaman Bizans hâkimiyetine geçmiştir. Abbasiler döneminde Palu tarihi açısından unutulmayacak olan bir olay yaşandı. Abbasi halifesi Mu'tasım (833 – 842) döneminde Bizans İmparatoru Theophilos topladığı büyük bir ordu ile İslam memleketleri üzerine yürüdü. Oldukça büyük bir kuvvetle İstanbul'dan hareket eden imparator orta Anadolu'ya geldiği sırada kuvvetlerini iki kısma ayırarak bir kısmını doğuya, Erzurum üzerine gönderdi. Kendisi de asıl kuvvetlerinin başında olduğu halde yukarı Fırat havzasına doğru yürüdü. Bugünkü Sultansu kenarında bulunan Zibatra (Zopetra, bugünkü Doğanşehir)'yı büyük bir vahşetle yağma ve tahrip etti. Theophilos, Zibatra'nın tahribinden sonra Malatya üzerine yürüdü. Malatya, Zibatra'nın uğradığı akibetten kapılarını açmak ve içerde bulunan esirleri serbest bırakmak suretiyle kurtuldu.³⁰

Fırat'ın diğer sahilindeki Şimşat (Arsamosata, Palu) ise tamamen yıkılıp, yakılıp kül haline getirildi. Buna mukabil Erzurum, yalnız surları hasara uğramakla bu felaketi atlatabildi. Zibatra, Şimşat (Palu) ve diğer şehirlerin tahribi ve halkın katledilmesi İslam âleminde büyük üzüntü ve yankı uyandırdı.

Abbasiler döneminde Diyarbakır hududunda bulunan ve en uç karakolunu teşkil eden Palu kalesi büyük bir öneme sahipti. Yine Abbasiler döneminde (915–917) yılları arasında tanzim edilen ve Abbasi Devleti'nin gelir bütçesinin içinde doğrudan doğruya halifenin emrinde bulunan vergi bölge gelirlerinden birisi de Palu'ydu. Abbasiler döneminde sınır bölgeleri Sungur ve Avasım adıyla anılmış olup, idari yönden müstakil hale getirilmişlerdir. Bu uç sınır bölgeleri içinde Palu da yer almaktaydı.³¹

Çok verimli bu uç sınır şehirlerinden biri olan Palu'ya Horasan ve Türkistan'dan getirilen gaziler yerleştirilmiştir. Palu daha önceki dönemlerde olduğu gibi Emevi ve Abbasiler döneminde de hem ticari hem de askeri yönden büyük bir önem taşıyordu.³²

Daha sonra bölgenin kısa sürelerle Hamdaniler'in (930-980) ve Büveyhoğulları'nın (980–984) egemenliğine girdiğini görmekteyiz. Bölge uzun süre Mervaniler'in (984-1085) egemenliğinde de

²⁸ Kadri Perk, Güneydoğu Anadolu'nun Eski Zamanları, s.147-15; Basri Konyar, Diyarbakır Tarihi, s.136-146; Bilal Aksoy, Tarihsel Gelişim Sürecinde Tunceli, s.93-10; Ernest Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Tercüme, Prof. Dr. Fikret Işıltan, s.32-35.

²⁹ M. Salih San, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi s.26; Mustafa Celaledin, Meyyafarikin veya Silvan Tarihi; Bedri Günkut, Diyarbakır Tarihi, s.72

³⁰ Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, c.3, s.220-222.

³¹ Ernest Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Tercüme, Prof. Dr. Fikret Işıltan, s.40,55-56,70,74.

³² Belazuri, Futuhu'l-Buldan, Futuhu'l Buldan, s.303; Zekeriya Kitapçı, Yeni İslam Tarihi ve Türkistan, s.45.

kalmıştır. 1031/1032 yılları arasında Bizanslıların hâkimiyeti döneminde I. Romanos, Palu'yu yeniden inşa ettirerek Romanopolis adını vermiştir.³³

Roma ve Bizans dönemleri içinde Palu'da bulunup ve günümüze kadar gelen tarihi eserler içinde Palu kalesinde bulunan iki adet su sarnıcı, kilise ve sur kalıntıları bulunmaktadır.

Beylikler Merkezi; Palu

1018 yılından sonra öncü akınlar şeklinde Anadolu'ya giren Türkler, Çağrı ve Tuğrul Bey zamanlarında Anadolu'nun içine kadar sokularak 1042 yılından sonra Selçuklular batıya doğru ilerlemeye başladılar.³⁴

1045/1046 yıllarında Türkler Palu'nun köyü olan Bağın'e kadar gelerek birçok esir alıp İran'a döndüler.³⁵

1047 yılından itibaren Türkmenler, Selçuklular'ın görevlendirmeleri ile önce Diyarbakır ve Silvan'ı kuşattılar, fakat alamadılar. Daha sonra anlaşarak, birlikte hareketle Dicle ve Fırat havzasına kadar ilerleyerek Palu ve çevresine kadar ilerlediler.

1069 yılında Selçuklu şehzadelerinin yönetiminde Anadolu'ya giren Türk boylarının Bizans sınırlarını zorlamaya başladığı dönemde Bizans imparatoru Romaneos Diogenes Fırat'ı geçip Harput'a gelerek burada, komutanlarından Filaretos'un Malatya'da Türklerin saldırısı karşısında yenilgiye uğradığını öğrendi. Bunun üzerine Harput'tan yola çıkarak Fırat Boyunca ilerledi. Palu'ya geldiğinde Türk beylerinin Anadolu'ya geçtiğini ve Konya kentini yağmaladığını ve Malatya'da bıraktığı ordusunun Türkler tarafından perişan edildiği haberini aldı. Geri dönmeye mecbur kaldı. Bu olay karşısında Palu'dan ayrılarak seferi yarıda bırakıp Sivas'a geçti.³⁶

1070-1080 yılları arasında Mengüç Gazi tarafından kurulan Mengüçoğulları Atabeyliği'nin hâkimiyetinde Erzincan ve çevresi olmak üzere Kemah, Divriği, Dersim ve Palu'yu sayabiliriz.

1071 Malazgirt Savaşından sonra, Bizans yönetiminde oluşan otorite boşluğundan yararlanan ve Harput çevresinden Çukurova'ya kadar olan bölgede egemenlik kuran Ermeni Fiharetos/Fileratos, bir müddet direnirse de bölgede fazla tutunamaz.³⁷

1071 Malazgirt savaşından sonra Türkmenler, Selçuklu Devleti'nin de müsait davranması ile bir insan seli gibi doğudan Anadolu'nun içlerine doğru akmaya başladılar. Alparslan'ın ölümünden kısa bir zaman önce meşhur Selçuklu emirlerini her biri için fetih ve istila edeceği yerleri tayin ederek Anadolu'ya gönderdi.

Artuk'a; Mardin, Diyarbakır, Malazgirt, Malatya, Harput, Palu ve çevresini fethetmelerini emretmişti. Selçuklu generalleri bu emir üzerine hemen "Rum" ülkesine dağıldılar. Özellikle Melikşah'ın tahta oturmasından sonra Türkmenlerin Anadolu'ya girmeleri ve yerleşmeleri daha sistematik bir şekilde ele alındı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah, onun emri ile Orta Anadolu'ya Türk kabileleri iskân ettirdi.³⁸

1085 yılında Diyarbakır'ın fethinden sonra Harput ve dolaylarını çok iyi bilen Çubuk Bey idaresine verilmiş ve 1087 yılında Çubuk Bey, 300 atlı süvari ile Fileratos'un elinde bulunan Harput'u³⁹ ve devamında Palu Kalesi'ni alır. Selçuklu geleneklerine göre bir bey, bir yeri fethettiğinde, merkeze bağlı olmak koşulu ile kendi beyliğini kurabilirdi. Çubuk bey, bu gelenek gereği Palu beylik

³³ Urfalı Meteos, Vakıyanamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Tercüme, Hrant D. Andreasyan, s.56-57

³⁴ Claude Cahen, Türklerin Anadolu'ya İl girişi (XI. Yüzyılın ilk Yarısı), Çev. Yaşar Yücel-BahaeddinYediylidiz, s. 42-43; Salih San, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, s. 106-118.

³⁵ Urfalı Mateos; Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. H. D. Andreasyan, s. 83

³⁶ Muhammed Beşir Aşan, Dünü ve Bugünü İle Harput, Osmanlı Öncesi Harput ve Yöresinde Türk İskanının Tarihi Gelişimi, c.1, s. s. 64.

³⁷ Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s.14, 15.

³⁸ Haluk Çay, Her Yönüyle Kürt Dosyası, s. 64.

³⁹ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 147.

merkezi olmak üzere Harput ve Palu civarında, Çubukoğulları adıyla anılan kendi beyliğini kurar⁴⁰ ve kendisine oğlu Mehmet Bey halef olmuştur. Çubuk Bey'in egemenliğinin ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmezse de; oğlu Mehmet Bey'in, 1106-1113 yılında Harput Hükümdarı olduğu bilinmektedir.⁴¹

Çubuk Bey'in ölümünden sonra idareyi devralan oğlu Mehmet, beyliğin merkezini Palu'dan Harput'a taşımıştır. Palu, 1113 yılında Artukoğulları'nın eline geçene kadar Çubukoğulları'nın hâkimiyetinde kalmıştır.⁴²

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun idaresi şehzadeler arasında bölüşüldüğünde, Alpaslan'ın oğlu Tacüddevlle Tutuş'a, Suriye verilmişti. Melikşah 20 Kasım 1092'de öldü. Tutuş da hükümdarlığını ilan ederek hutbeyi kendi adına okutmaya başladı. Böylece Diyarbakır bölgesiyle beraber Palu ve çevresi de Suriye Selçuklularının egemenliğine girdi.

1097 yılında başlayan İnalogoğulları egemenliği 1142 tarihine kadar sürdü bu tarihten sonra yönetimde etkin olarak Nisanoğulları dönemi başladı. 1183 tarihinde Selahaddin Eyyubi'nin Diyarbakır'ı fethederek Hasankeyf Emiri Artuklu Kara-Arslanoğlu Nureddin Mehmed'e vermesiyle Diyarbakır'da da, Artukoğulları egemenliği başladı.

Artuk hanedanına adını veren Artuk Bey, Sultan Alparslan'ın ümerasından olup, Selçuk Beyleri'nin hemen hepsi gibi, büyük Türkmen boylarına hâkim idi. Artuk Bey, Malazgirt Meydan Savaşında bulunmuş ve Selçuklu Devleti'nin muhtelif vazifelerini görmüştür. Oğulları Sukman ve İlgazi Beyler, Suriye'nin istilasına iştirak etmişler ve Kudüs'te yerleşmişlerdi. Fakat Kudüs'ün Fatimiler tarafından zaptı üzerine Türkmenleri ile beraber Doğu Anadolu'ya gelerek burada hükümetlerini kurmuşlardır. Mardin'de İlgazi Bey tarafından teşkil edilen "Mardin Artukluları" ve Diyarbakır çevresinde Sukman Bey tarafından kurulan "Hısn-ı Keyfa Artukluları" tarihte büyük bir isim bırakmışlardır. Diyarbakır'daki Artukoğullarından bir kol da Harput'da hüküm sürmüştür ki buna da "Harput Artukluları" diyebiliriz.

Nürü'd-Devle Belek bin Behram bin Artuk, Artuk Bey'in oğlu Behram Bey'in oğludur. Mardin Artukluları Beyi, İlgazi Bey'in kardeşi oğludur. Belek Gazi Amcası İlgazi Bey adına Suruç kalesine ve civarındaki kalelere hâkim bulunuyordu. O sıralarda yani 12. asır başlarında ön Asya'yı istila eden Haçlıların Kudüs'te bir krallık kurdukları bilinmekteydi. Diğer taraftan Urfa'da, Antakya'da ve Trablus'ta birer kontluk tesis etmişlerdi. Belek Gazi Suruç'ta iken Urfa Kontu Baudouin ile girdiği mücadeleyi kaybederek Suruç'tan ayrılmış ve civardaki bir kaleye çekilmişti.

Belek Gazi daha sonra bu kaleyi haçlılara kaptırarak Şimal Suriye ile alakasını kesmiştir. Kendisi bir aralık Selçuklu Sultanı Berkyaruk tarafından zincire vurularak Daron (Muş) çevresinde Aidziats Kalesi'nde hapsedilmiştir. Bu kaleden kurtulduktan sonra, Çubukoğlu Mehmet Bey'in ölümünü (1106) duyunca etrafına toplayabildiği Türkmenlerden mühim bir kuvvet ile El-Cezire'den hareket ederek Harput hariç olmak üzere 1112 yılında Genç, Çapakçur, Palu ve Tunceli'nin güney kısımlarını ele geçirerek Palu'ya yerleşti ve burasını emaret (beylik) merkezi yaptı.

Bu arada Malatya hükümdarı Tuğrul Aslan'ın annesi Ayşe Hatun memleketini korumak için Belek Gazi'nin himayesini istemişti. Zira Ayşe Hatun'un kocası Selçuklu hükümdarı Kılıç Aslan ölünce çocuk yaşta olan oğlu Tuğrul Aslan namına memleketi idare ediyordu. Ayşe Hatun 1113 senesi başlarında Malatya'dan kalkıp Palu'ya geldi. Belek Gazi'yi Malatya'ya davet etti. Bu görüşme esnasında Belek Gazi ile Ayşe Hatun Palu'da evlendiler. Belek Gazi Malatya'ya geçerek buraları da idaresi altına aldı.

1114 yılı sonlarında Harput hükümdarı Çubukoğlu Mehmed Bey'in oğlu vefat etmiştir. Halefi olmadığından vasiyetle Harput'u Malatya hükümdarı Tuğrul Aslan'a bırakıyordu. Mehmet Bey,

⁴⁰ Coşkun Alptekin, "Selçuklular Zamanında Harput", Tarih İçinde Harput, s.45-51.

⁴¹ Nureddin Ardiçoğlu, Harput Tarihi, s. 34.

⁴² Mükrimin Halil Yınanç, "Belek", İslam Ansiklopedisi, C. II, s. 191; Nureddin Ardiçoğlu, Harput Tarihi, s. 44-51.

Harput idaresini Tuğrul Arslan'a vasiyet etmesi üzerine ise; Belek, atabey sıfatı ile Harput'a giderek şehri teslim alır.⁴³

1122 yılında Haçlılara karşı Halep'e giden Belek Gazi, kendisini engellemek amacıyla yolunu kesen Urfa Kontu Joscelin de Courtenay ile Birecik Senyörü Galeran de Puiset ve beraberlerindeki çok sayıda şövalyeyi esir alarak, Harput Kalesi'ne hapsederken, şövalyelerin büyük bir bölümünü de Palu Kalesi'ne hapseder.⁴⁴

Bu hadise İslam ve Hıristiyan âleminde geniş yankılar uyandırmış, bütün Hıristiyanlar, bu felaketten dolayı matem tuttular ve büyük bir korku içine düştüler.⁴⁵

Belek Gazi'nin vefatından sonra amcazadesi Hüsameddin Timurtaş, 1124 yılı Eylülünde, yani Belek Gazi'nin ölümünden dört ay sonra onun Harput ve Palu kalelerinde hapis tuttuğu Frank esirlerini, müzakere yolu ile 10.000 dinar altın karşılığında haçlılara iade etti.

Belek Gazi 1124'de Menbic kuşatması sırasında öldükten sonra, ülkesini yönetmek üzere vasiyet ettiği amcasının oğlu Hüsameddin Timurtaş'ın, yönetim gücü ve yeteneğine sahip olmaması nedeniyle; kardeşi Süleyman, Belek'in Harput ve Palu'daki beyliğine sahip olur.⁴⁶ On bir yıl kadar hüküm süren Süleyman'ın ölmesi üzerine, Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Sökmenoğlu Davud, yönetimi ele geçirir. Davud'un 1144'de ölmesinden sonra ise, yönetim onun oğlu Fahreddin Karaarslan'a kalır. Bir ara kardeşi Arslan Doğmuş yönetimi ele geçirirse de, 1146'da Fahreddin Karaarslan, Selçuklu Sultanı Mesud'un yardımı ile tekrar başa geçer.⁴⁷

1150 yılında Suriye Haçlılarının saldırıları üzerine tekrar bir araya gelen Türkmenler haçlıların işgal etmiş oldukları yerleri geri aldılar. Bu arada Karaarslan da Palu'da Frankları temizledi ve Gerger Ermenilerini de cezalandırdı. Artuklu Karaarslan ile beraber haçlı topraklarına saldıran Malatya Emiri Ayn'uddevle 1151 yılında Kâhta, Gerger, Adıyaman ve Palu bölgelerini ele geçirerek çok sayıda esir aldı. Bu bize bu bölgelerin 1150-1151 yılları arasında tekrar Haçlılar ve Ermenilerin eline geçtiğini göstermektedir. Bu hâkimiyet 1124 senesinden 1185 yılına kadar devam etmiştir ki 60 senelik bu devirde Harput'un Artuk hükümdarlarının Hısn-ı Keyfa'dan sonra genellikle ikamet ettikleri bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

Karaarslan, Harput'un ve Palu'nun idaresini büyük oğlu Nasreddin'e vererek, 1163'te Erzen hâkimi Devlet-Şah'ın kızı ile evlendirir. Nasreddin'in 1164'te ölümü ve 1167'de de Karaarslan'ın ölümü üzerine Hısn-ı Keyfa ve Harput Nureddin Muhammed'e geçer. Diğer oğlu İmameddin Ebubekir ise Palu beyi olmuştur (1167/18 Ramazan 562).

Muhammed ise, bölgenin idaresini kardeşi İmameddin Ebubekir'e bırakır.⁴⁸ Selahaddin Eyyubi ile ittifak yapmış olan Nureddin Muhammed, 1185'te kardeşi İmameddin Ebubekir'i, Eyyubi'nin yardımına gönderir. Ebubekir'in gidişin ardından Muhammed'in ölmesiyle birlikte, kardeşinin yerine Kutbettin Sokman geçirilir. Bu olay üzerine İmameddin Ebubekir, Harput'a geri dönerek kenti ele geçirir ve adına para bastırır.⁴⁹

Artuklu dönemine ait olduğu tahmin edilen tarihi eserler içinde Palu Kalesi'nde bulunan Artuklu Sarayı ve askeri kışla, Zeve (Eski Palu) da bulunan Alacalı Mescid, Aşağı Mahallede bulunan Kındık Mescidi ve Tarihi Palu köprüsüdür.

⁴³ Mükrimin Halil Yınanç, "Belek", İslam Ansiklopedisi, C. II, s. 469; Gregory Abu'l-Farac, Gregory (Bar Habreus), Abu'l Farac Tarihi, Çev. Ö. R. Doğrul, s. 351; İbrahim Artuk, "Artukoğlu Belek'in Hayatı ve Mezarı", Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu, s.81, 82; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 147.

⁴⁴ Mükrimin Halil Yınanç, "Belek", İslam Ansiklopedisi, C. II, s. 470, 471; İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, C. I, s. 111, 112; Nureddin Ardiçoğlu, Harput Tarihi, s.39, 40; Gregory Abu'l-Farac, Gregory (Bar Habreus), Abu'l Farac Tarihi, Çev. Ö. R. Doğrul, s. 358; Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, s. 29; Urfalı Meteos, Vakiyanamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Tercüme, Hrant D. Andreasyan, s. 272, 273.

⁴⁵ Urfalı Meteos, Vakiyanamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Tercüme, Hrant D. Andreasyan, s. 272.

⁴⁶ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 153.

⁴⁷ Gregory Abu'l-Farac, Gregory (Bar Habreus), Abu'l Farac Tarihi, Çev. Ö. R. Doğrul, s. s. 377.

⁴⁸ M. Fuad Köprülü, "Artukoğulları", İslam Ansiklopedisi, C.I, s.619; Remzi Ataoğlu, "Harput'ta Artuklu İdaresi", Tarih İçinde Harput, s. 55.

⁴⁹ İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, C. I, s. 46, 47.

1203/1205 yılına kadar egemenliğini sürdüren İmameddin Ebubekir'in ölümünden sonra, yerine oğlu Nizameddin İbrahim halef olur. Bu arada Hisn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nasırüddin Mahmud 1205/1206 yılında Harput'u almak için, Eyyubiler'den Melik Eşref'in yardımı ile Harput üstüne yürür; Nizameddin İbrahim ise, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım ister. Yardımın yola çıkması üzerine Nasırüddin Mahmud, kuşatmayı kaldırarak geri çekilir.⁵⁰ Nizameddin İbrahim'in 1223'te ölümünden sonra yerine, oğlu İzzeddin Ahmet geçer.

Bu dönemde Harput ve Palu geçici olarak 1227'de Celaleddin Harzemşah tarafından işgal edilmiş olup, 10 Ağustos 1230'da Erzincan-Yassı Çimen'de üç gün süren savaşta Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubat'a yenilen Celaleddin Harezşah askeri birliklerinin bir kısmıyla, Azerbaycan'a doğru çekilir. Daha sonradan toparlanan Celaleddin Harezşah, Moğollara karşı savaşır. Moğol saldırılarına dayanamayarak Diyarbakır'a doğru kaçar ve tekrar Dersim'e gelir. Celaleddin Harezşah, Palu İlçesi'nin Ohi Bucağı'nın yerli halkı olan Dümbelli Zazaları tarafından öldürülür. Bu olayı haber alan Dersim eteklerindeki Türk Kabileler, Palu'ya inerek Celaleddin Harezşah'ın intikamını alırlar ve cesedini alıp, Dersim Dağları'nın yüce bir noktasına defnederek türbe yaparlar ve "Sultan Baba" adını verirler. 1231 Yılında Kürtler tarafından öldürülen Celaleddin Harzemşah, bazı kaynaklara göre Palu'da bazı kaynaklara göre ise Ahlat'ta Hakk'a yürür. Alevi söylencelerinde Palu Kürtlerince öldürüldüğü yönündedir. Celaleddin Harezşah'ın ölümünden sonra Harezm beyleri, komutanları ve emirleri Selçuklular'ın hizmetine girerler.⁵¹

1231 yılında da Moğollar'ın eline geçer. Harput Artuklu beyliği 1234'de Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'ın, Harput'u ve bölgeyi fethiyle son bulmuşken⁵² son hükümdar konusu tartışmalıdır. Kimi kaynaklarda adı geçen ve İzzeddin Ahmet'in kardeşi Hızır ile Hızır'ın oğlu Nureddin Artukşah isimleri konusunda net bilgiler yoktur. Genel yargılar Hızır'ın başa geçmediği, Nureddin Artukşah'ın son hükümdar olduğu yönündedir.⁵³ Ancak, Selçuklular'ın Harput fethinden sonra Çemişkezek'e yönlendiği bilinmekteyse de, bundan sonra hangi yerleşimleri ele geçirdiği tam olarak bilinmez. Olasılıkla Mazgirt ve Palu gibi merkezler, Selçuklu'yu metbu olarak tanımış olmalıdırlar.

Aynı yıllarda Eyyubiler'in de bölgede varlığı söz konusudur. Bu yıllarda gerginleşen Selçuklu-Eyyubi ilişkileri, Alaeddin Keykubad'ın Ahlat'ı ele geçirmiş olması sonucu; El Kamil, ordusuyla Anadolu içlerine girmeye çalışır. Toros yollarının kapalı olması nedeniyle, Hisn-ı Mansur'u yakıp yıkarak, Fırat'ı aşmış Siverek'e kadar gelir. Aynı sıralarda Harput Artukluları'nda Selçuklular'a başkaldırıncı; Harput'u bir uç kalesi olarak kullanma düşüncesiyle, El Kamil'in Harput'a gönderdiği güçler yenilir, Harput Kalesi de teslim olmak zorunda kalır.⁵⁴

1243 yılında Selçuklular Köseadağ'da Moğollar'a yenilince Anadolu'nun büyük bir bölümünde olduğu gibi Palu ve çevresinde de Önce Moğollar'a bağlı vergi veren bir Selçuklu egemenliği, devamında ise Moğol ya da diğer adıyla İlhanlı Dönemi başlar. Bu süreç içinde Keyhüsrev'den sonra başa geçen Sultan II. İzzeddin Keykavus, sınırları kontrol amacıyla, gizli bir şekilde Türkmen, Kürt ve Araplar'dan asker toplamaya çalışır. Bu nedendir ki, 1257 yılında Musul'lu Şerafeddin Mehmed bin Şeyh Adi adlı bir Kürt aşiret reisine, hizmetlerinden dolayı Harput'un idaresini verir. Ancak, Şerafeddin Mehmed halk tarafından Harput'a sokulmaz ve Harput civarında Baycu Noyan tarafından yakalanarak öldürülür.⁵⁵

1258'de Bağdat'a giren Hülagu, ardından El Cezire'ye yürür ve buraları da alarak Fırat'ı geçip Suriye'ye döner. 1289'da Anadolu, Hülagu tarafından paylaşılır, Harput ve çevresi Gazvinli'ye verilir. Gazvinli ve İrinçin adlı Moğol beyleri, ellerinde tuttıkları bölgelerde çok zulüm yaparlar ve

⁵⁰ İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, C. I, s. 115; Nureddin Ardiçoğlu, Harput Tarihi, 48, 49; Gregory Abu'l-Farac, Gregory (Bar Habreus), Abu'l Farac Tarihi, Çev. Ö. R. Doğrul, s. 486, 487.

⁵¹ Nureddin Ardiçoğlu, Harput Tarihi, 51-80; M. Şerif Fırat, Doğu illeri ve Varto Tarihi, s. 85; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.150-200; Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, c.8, s.134, 178-179, 182.

⁵² Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 181.

⁵³ İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, C. I, s. 116; Nureddin Ardiçoğlu, Harput Tarihi, 52, 53.

⁵⁴ Bilal Aksoy, Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, C. I, s. 126; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 180.

⁵⁵ Nureddin Ardiçoğlu, Harput Tarihi, s. 63; Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 20.

sonuçta çeşitli isyanlar olur. Bunların en büyüğü 1258'deki Sülemiş İsyanı'dır. Bu isyan daha çok Malatya, Harput ve Diyarbakır halkını rahatsız eder ve bölge halkı dağlara çekilir.⁵⁶

XIII. yüzyıl sonunda zayıflayan Selçuklu Devleti'nin yerine, çeşitli beylikler kurulur. XIV. yüzyıl ortalarına kadar İlhanlı yönetiminde kalan Harput ve Palu bölgesi; Malatya, Elbistan ve Maraş'la birlikte, bu yıllarda güçlenmeye başlayan Dulkadiroğulları Beyliği egemenliğine girer. Zeyneddin Karacabey tarafından kurulan ve adını 1336'dan sonra duyuran Dulkadiroğulları, 1339'da bağımsızlıklarına kavuşurlar. Karacabey'den sonra yönetime geçen İzzeddin Halil Bey Dönemi'nde başkent Elbistan olup, 1363'den sonra Harput ve çevresi büyük önem kazanır ki, bölgenin yönetiminde bu yıllarda Karacabey'in oğullarından Sarımeddin İbrahim Bey vardır.⁵⁷

1366 yılında Memlük orduları, Halep Valisi Seyfettin Corcu komutasında Harput'u iki defa kuşatırlar ve ikinci kuşatmada Harput teslim olur. Ancak, on yıl sonra 1376'da Dulkadiroğlu Halil Bey, Harput'u yeniden ele geçirir. 1381 yılında Memlüklüler tekrar bu bölgelere saldırırsa da, Harput'u alamadan Maraş ve Elbistan'a ulaşırlar. Dulkadirli ise Harput'u uzun süre kullanıp, buradan çeşitli kentlere akınlar düzenlerler.⁵⁸ Tüm bu süreç içinde Palu'nun nasıl yönetildiği ya da kimlerin egemen olduğu çok bilinmese de, Dulkadirli etkisi altında kabul edilir.

Akkoyunluların ilk beyi olarak kabul edilen Tur Ali Bey'den sonra Akkoyunlular'ın boy beyliğini Fahreddin Hacı Kutluğ Bey üstlenir. Kutluğ Bey, en büyük oğlu olduğu sanılan Hüseyin, daha sonra iktidara gelen kardeşi Osman Bey tarafından Musul kolunu örgütlemekle güneyde görevlendirilmiş ve 1390'larda ölmüştür. 1405'ten sonra kendisinden söz edilmeyen Bayburt Beyi Ahmet Bey'in 1397'de boy beyliğini Osman Bey'e kaptırınca Akkoyunlular üzerindeki etkinliğini yitirmiş ve beylik görevinden ayrılarak Palu'ya yerleşerek Akkoyunlular'ın Palu kolunu kurmuştur.⁵⁹

1433'de Timur Anadolu'dan ayrılırken, Diyarbakır ve yöresinin kontrolünü Akkoyunlu beylerinden Kara Yülük Osman'a bırakır. Büyük bir devlet kurmak isteyen Kara Yülük Osman, Timur'un bıraktığı Malatya'yı koruyamamasına karşılık; Erzincan ve çevresini Yar Ali'den, Urfa'yı Döğerler'den, Çemişgezek'i Pir Hüseyin Bey'den, Harput ve Palu'yu Dulkadiroğulları'ndan, Kemah'ı Timur temsilcisi Şemseddin'den, Erzurum'u Karakoyunlu Valisi Duharlı Pir Ahmet Bey'den, Mardin'i ise Karakoyunlular'dan alarak geniş bir devlet kurar.⁶⁰

Harput ve yakın çevresi, Kara Yülük'ün ölümü ve taht kavgalarından sonra; Dulkadiroğlu Halil Bey'in oğlu Nasır-al Din Muhammed tarafından Akkoyunlular'dan geri alınır da, Nasır-al Din Muhammed'den sonra yönetime geçen oğlu Melik Arslan döneminde, 1465'de Harput, Memlük sultanının da göz yummasıyla birlikte, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan olarak anılan, Hasan Bayındır Han tarafından tekrar Akkoyunlu topraklarına katılır.⁶¹

Uzun Hasan, 1467'de Karakoyunlu Beyi Cihanşah'ı, ardından 1469'da Teymurlar'dan Ebu Said Han'ı yenip; her ikisini de öldürdükten sonra, ülkesinin sınırlarını Karaman'a kadar genişletir. 1473 yılında Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ın üstüne yürümeye başlar. Yolda Karaman Valisi Şehzade Mustafa ile Amasya Valisi Şehzade Beyazıt, ordularıyla birlikte Fatih'e katılırlar ve Oltukbeli'nde yapılan savaşta Akkoyunlular yenilir. 1478'de Uzun Hasan'ın ölümüyle taht kavgaları tekrar başlar ve Akkoyunlular parçalanıp yok olurlar.⁶²

Palu Hükümeti ve Cemşid Bey

1507'de Şah İsmail tarafından Akkoyunlu Devleti yok edilince, Doğu Anadolu'daki pek çok şehirle birlikte, Palu'da da Safevi Dönemi başlar. Şah İsmail önceleri Osmanlılar ile iyi ilişkilere girer ve bunun karşılığında II. Beyazıt'ın da bu ilişkilere olumlu karşılık vermesine rağmen, Trabzon Valisi

⁵⁶ İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, C. I, s. 118;

⁵⁷ Anonim, "Elazığ", Yurt Ansiklopedisi 4, s. 2488-2571.

⁵⁸ Rafet Yinanç, Dulkadir Beyliği, s. 20-23.

⁵⁹ Dilaver Akkoyunlu, Akkoyunlular ve Bayburt, s.43.

⁶⁰ Mükrimin Halil Yinanç, "Belek", İslam Ansiklopedisi, C. II, s. 167.

⁶¹ Rafet Yinanç, Dulkadir Beyliği, s. 59, 60.

⁶² İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, C. I, s. 126.

Şehzade Selim, her fırsatta sınırlara baskınlar yaparak, gerginliği artırır. Şah İsmail'in Doğu Anadolu'da güçlenmesi, gönderdiği din adamları ile organize olarak taraflar kazanması sonrasında, 1512 yılında tahta geçen Yavuz Sultan Selim, ilk iş olarak 1514 yılında Şah İsmail'in üstüne yürür ve Çaldıran'da Safevi ordusunu yenerek bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirir.⁶³

1514 yılında meydana gelen Çaldıran zaferinden sonra Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Osmanlılar'ın hâkimiyetine girmişse de, Güneydoğu Anadolu Safeviler'in elinde bulunuyordu. Sultan Selim, Bıyıklı Mehmet Paşa ile birlikte İdris-i Bitlisi gibi birçok yerel beyleri bölgenin Safeviler'den ve onları destekleyenlerden temizlenmesi için görevlendirir. Bıyıklı Mehmet Paşa ile birlikte hareket eden İdris-i Bitlisi, bölgede her biri bir kaleye sahip iken birçoğunun ülkesi ve kalesi Safevilerce ellerinden alınmış olan Kürt beylerinin Osmanlı hizmetine girmelerini sağlamıştır. Safeviler'le Osmanlılar arasında cereyan eden Eski Koçhisar yakınlarındaki Dede-Kargın savaşına katılmışlar ve Osmanlıların savaşı kazanmalarında mühim rol oynamışlardır.

Bu beylerden Cemşid Bey, Karaman'dan itibaren bağlılık sunarak yanında ye aldığı Yavuz Sultan Selim'in izniyle Palu Kalesi'ne yönelenerek, 1515 yılında Osmanlı sancağını kale burçlarına dikmiştir.⁶⁴ Gerek bu ilk destekler ve gerekse, İdris-i Bitlisi aracılığıyla bir araya gelen bu yerel beylerin oluşturduğu kuvvetlerin, Doğu Anadolu Bölgesi genelinde Safeviler'e karşı verdikleri mücadele sonrasında, yapılan hizmetler karşılığında bu beylere yerel bağımsız ve tam yetkili beylik sıfatları verilmiştir. Bu dağıtım sırasında Palu Beyliği'de "Kara" lakaplı Cemşid Bey'e verilmiştir.⁶⁵

Bu seferden sonra İdris-i Bitlisi, bölgenin idari teşkilatlanması konusunda Yavuz Sultan Selim tarafından kendisine verilen yetkileri en iyi şekilde kullanmıştır. O, bölgenin coğrafi özellikleri ve ekonomik yapısını dikkate alarak "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" adı verilen bazı idari imtiyazlara sahip sancakların teşekkülünü sağlamıştır.

Güneydoğu Anadolu'daki Eğil, Cizre, Hazo ve Genç gibi "hükümet" sancakları yanında Palu ve çevresi de Cemşid Bey'e "mülkiyet üzere" tevcih edilmiştir. Bununla ilgili olarak Yavuz Sultan Selim tarafından Cemşid Bey'e "temessük" verildiği anlaşılmaktadır.

Tacü't-Tevarih 'te Cemşid Bey şöyle anlatılmaktadır:

"Cemşid Bey'in merdisi, Padişah'ın zaferler yayan sancağını, Acem ülkesine yönelttiği günlerde, devlet gibi karşılayıp Karaman yöresinde yüce eşiği öperek bir an önce bağlılığını göstermiş, bu nedenle de Padişah'ın lütuflarıyla sevindirilmiş, Sultanın ilgisini görmekle başı yükselmişti. Palu kalesini kılıç koyarak, güzel önlemler alarak Kızılbaş elinden kurtarmış ve parlak kılıçla çekişme ipini de kesip atmıştı. Böylece bu sağlam kaleden hakkı olmayanın hükmü kalkmış, çıkılması güç burçlarına da çağın hünkarının ihsan buyurduğu cihanı bezeyen sancağı çekilmişti...."⁶⁶

1584 (h. 992) yılında İran seferine katılan Cemşid Bey ve askerleri 1585 yılında da Veziriazam Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığında Tebriz seferine çıkan Osmanlı Ordusunun iaşesi için temin edilen erzak içinde Palu'dan 5000 adet koyun ve 500 batman yağ bulunmaktadır.⁶⁷

Kanuni Sultan Süleyman İrakeyn seferine çıkarken bölgedeki Ekrâd ümeraya gönderdiği "emr-i şerif" de babası Sultan Selim Han devrinde "arz-ı ubudiyetle kızılbaş-i küfr-i faş ile cenk-ü cidal idüb enva-i yoldaşlıklarda ve himetlerde" bulduklarını hatırlatarak kendi "eyyam-ı hümayun" unda dahi hizmet ve itaate devam etmelerini istemekte ve yine "Acem diyarına sefere niyyet" ettiğini belirterek onları "gaza ve cihada" davet etmektedir. Karşılığında ise halen tasarruf etmekte oldukları sancak ve dirliklerin yine "yurtluk-ocaklık" yoluyla kendilerine temlik edileceği müjdelenmektedir. Nitekim bu "emr-i şerif" iktizasınca hükümet sahiplerinin ellerine "temliknameler" verilmiştir. Bu Yavuz Sultan Selim zamanında verilen temliknamelerin yenilenmesidir.⁶⁸

⁶³ Bilal Aksoy, Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, C. I, s. 174, 175.

⁶⁴ Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-Tevarih, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, c.4, s.250.

⁶⁵ Süleyman Yapıcı, Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı, s. 42-50.

⁶⁶ Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-Tevarih, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, c.4, s.250.

⁶⁷ Orhan Kılıç, 1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunu İkmal ve İaşesi, Askeri Tarih Bülteni, s. 130.

⁶⁸ Osmanlı Padişahlarına verilen Temlikname, Cemşid Bey'in Torunları tarafından muhafaza edilmektedir.

Öte yandan Cemşid Bey, bölgenin ve doğunun ahvalini iyi bilen tecrübeli bir zat olarak İrakeyn seferi sırasında Kanuni'ye danışmanlık etmiştir. O bu sırada 60-65 yaşlarında olmalıdır.

Cemşid Bey'e verilen temliknameler her padişah döneminde yenilendiği için Cemşid Bey'in torunlarında bulunan Sultan I. Ahmed tarafından verilmiş olan Ekim başları 1611 / Evahir-i Receb 1020 tarihli temlikname de Yavuz tarafından verilen temlikname ile aynı muhtevada olup, Kanuni tarafından verilen temliknameye atıfta bulunularak, Sultan Süleyman Han tarafından İrakeyn seferi başlangıcında Güneydoğu Anadolu'daki Ekrâd beylerinin arz-ı ubudiyetleri ve ihlasları ve din bâbındaki istikametleri ve dilaverlikleri sebebiyle verildiği ifade olunmaktadır. Kanuni tarafından Diyarbakır'da yazılan ve bir suretinin Defterhane-i Hakânide mukayyed olduğu belirtilen temliknameye göre Cemşid Bey'e "Palu ülkesi" cümle kaleleri, şehirleri, köyleri, mezarları ve bahçeleri bütün mahsulat ve gelirleriyle birlikte temlik edilmiştir. Ayrıca temellük şartı da kendisinden sonra "oğlu oğluna neslen ba'de neslin" intikal etmesi hususu da tebarüz ettirilmiştir.

Cemşid Bey, Palu'yu uzun yıllar istikrarla yönetmiştir. O oldukça uzun bir ömür sürmüştür. Torunları onun 120 yaşında öldüğünü söylemektedir. Şerefhan da onun ömrünün 100 yılı aştığını ve 60 yıl Palu'da hükümdarlık ettiğini kaydetmektedir. Cemşid Bey'in doğum tarihi bilinmemekle beraber 1568 yılı Nisan'ında (Şevval 975) de öldüğü mezar taşı kitabesinde mevcuttur.

Doğu Anadolu'daki beyler arasında oldukça tecrübeli, zeki ve basiretli bir şahsiyet olarak dikkati çeken Cemşid Bey, Kanuni zamanındaki bütün İran seferlerine katılmış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şahsi itimadını kazanmıştır. Ayrıca zamanın ölçüleri dâhilinde son derece dindar ve hayırsever olduğu dikkati çekmektedir. Üç defa hacca gitmiş ve Palu'da inşa ettirdiği cami, medrese ve türbeden oluşan külliyyeden başka Demirkapı denilen derbendde han ve tekke yaptırıp vakfetmiş ve Diyarbakır şehrinde Dağköyü mahallesinde de bir cami inşa ettirmek için izin istemiştir. Yine Harput'ta yaptırdığı hamam hala hizmete açıktır. Ayrıca onun oldukça varlıklı olduğu, çok sayıda koyun ve keçi sürüleri beslediği ve bunlardan her yıl 3000 kadarını Halep'te sattığı kaynaklarda belirtilmektedir.

Cemşid Bey dönemine ait tarihi eserler: Zeve (Eski Palu)'da bulunan kendi ismiyle anılan Cemşid Bey Camisi, Türbesi, Medrese ve haziresidir. Yine Cami karşısında şu anda sadece temel duvarları bulunan Hamam ile Aşağı Mahallede ki hamamın da kendisi tarafından döneminde yaptırıldığı söylenmektedir.

Cemşid Bey'in 1565 yılından kısa bir süre önce Palu Hâkimliği'ni oğlu Hüseyin Can lehine feragat etmişse de, oğulları ve torunları arasındaki beylik kavgası, 1565 yılında yönetim büyük oğul Hüseyin Han Bey'in eline geçer. Onun ölümü ile birlikte 1575 yılında yerine kardeşi Hasan Bey getirilir. Bu durum 5-6 sene sürmüş, 1580 yılında Lala Mustafa Paşa ile Şirvan seferine katılmış ve sefer dönüşü sırasında ölmüştür. Lala Mustafa Paşa, Hasan Bey'den sonra Palu hâkimliğini oğlu Süleyman Bey'e tevcih ettirmiştir. Fakat veziriazam Sokullu Mehmet Paşa'nın delaletleriyle Sultan Murad zamanında Palu beyliğine Devletşah Bey'in oğlu Yusuf'un getirilmesi konusunda ferman çıkmıştır. Bu durum, Süleyman Bey ile Yusuf Bey'in serdar ile veziriazam arasındaki çekişmenin kurbanı oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumda hükümeti tek başına elde etmek isteyen Süleyman Bey ile Yusuf Bey arasında çatışma çıkmasına ve bir kaç yıl kan dökülmesine yol açtı.

Süleyman Bey'in Palu hâkimliği ise oldukça uzun sürmüştür. Onun Celaliler üzerine yapılan Kuyucu Murad Paşa'nın seferlerinden birinde öldüğü belirtilmektedir.

1611 Ekim'i başlarında (Evahir-i Receb 1020) temliknameye göre yerine oğlu Mehmed Bey hâkim nasb edildi. Diğer taraftan Mehmed Bey'e Sultan I. Ahmed tarafından verilen temlikname, hükümet sancaklarının imtiyazlarının ve merkezi otoriteye karşı olan mükellefiyetlerinin tespiti açısından mühim bir belgedir.⁶⁹

17. yy.da 1663'lerde vefat eden İbrahim Bey, IV. Murad'ın Bağdat seferine katılmıştır. Evliya Çelebi 17. yy.ın ortalarında ziyaret ettiği Palu'dan bahsederken İbrahim Bey'in Palu kalesinde oturduğunu ve beraberinde askerlerinin bulunduğunu kaydetmektedir.

⁶⁹ Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti, s. 1074-1081; Şerefhan, Kürt Tarihi, Arapçadan Çeviren, M. Emin Bozarlan, s. 204-216.

Palu'ya 1695 yılında Naysar Bey hâkim bulunuyordu. Naysar Bey ve kardeşi Mucur Mehmet Paşa, Osmanlıların Avusturyalılar ile yaptıkları Sente savaşında şehit düşmüşlerdir.⁷⁰

1697 yılında Naysar Bey ve Mucur Mehmet Paşa'nın kardeşi Süleyman Bey Palu Sancağı beyliğine getirilmiştir. 17 Ocak 1737'de Palu hükümeti İbrahim Paşa tarafından idare edilmektedir.⁷¹

Tespit edebildiğimiz en son Palu Beyi Süleyman Bey'dir. 1838 yılı Mısırlılarla Osmanlılar arasında meydana gelen Nizip savaşı sırasında 1838 / 39 (1254 h.) bu savaşa katılarak şehit düşmüştür.

Tanzimat'ın ilanına kadar devam eden Cemşid Bey oğulları ve torunları arasındaki beylik yönetimi, 1839 yılında Tanzimat'ın ilanından sonra merkezden atanan valilerin yönetime geçer ve Palu'ya kaymakam atanır.⁷²

Palu'da bulunan Osmanlı dönemine ait diğer tarihi eserler ise şunlardır: Zeve (Eski Palu)'da Dükkanönü Cami, tamamen yıkılıp kaybolmuş Haydariye Camii; Çarşıbaşı Mahallesinde Ulu Cami, Küçük Cami tarihi kaynaklarda geçen Kurşuni Camii ve Hamam; Aşağı Mahalle'de bulunan hamam ve tamamen yıkılıp kaybolmuş Kasımiye Camii'dir.

Süleyman YAPICI

Elazığ 2004

⁷⁰ Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti, s. 1082.

⁷¹ Yeni Türkiye, 701 Osmanlı Özel Sayısı I Siyaset ve Teşkilat, Yıl: Ocak-Şubat 2000, Yıl: 6. Sayı;31, s. 32

⁷² Süleyman Yapıcı, Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı, s.50-54; Süleyman Yapıcı, Harput Bir Kültürünün Manevi Hüviyeti Âlim, Müellif ve Mutasavvıfları, s. 35-45; Süleyman Yapıcı, Murat

Havza
Havzası Dergisi,
sayı 1-5.